

ניתוח השיח של ארגוני הטרור האסלאמיים ברשת החברתית "טלגרם"

יען יעקב סופר

תקציר

מחקר זה בחן את המאפיינים, המבנים והמנגנונים של השיח שמייצרים ארגוני טרור אסלאמיים: חמאס, הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני, חיזבאללה, דאע"ש, אלקאעידה והארגונים המקומיים ביהודה ושומרון ברשת הטלגרם, תוך התמקדות בفلטפורמה זו כמרחב פעולה אסטרטגי המשלב בין הבניית תודעה לבין קידום מטרות אופרטיביות. על רקע המעבר המואץ של ארגוני הטרור האסלאמיים משימוש ברשתות חברתיות פתוחות כגון פייסבוק ו-X אל פלטפורמות מוצפנות ומבוזרות, המחקר מציע להתייחס לרשת הטלגרם לא כערץ טכני להעברת מסרים, אלא כ"אקוסיסטם" (Ecosystem) שלם של טרור דיגיטלי במרחבים מוצפנים, שבו השחקנים מרגישים בטוחים יותר להביע עמדות קיצוניות, לגבש זהות לוחמת ולפעול מתוך תחושת חסינות יחסית מפני פיקוח, ניטור והפללה.

מטרת המחקר הייתה לנתח באופן שיטתי את השיח ברשת הטלגרם של חמאס, הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני (גא"פ), חיזבאללה, התארגנויות מקומיות בגדה המערבית, וכן דאע"ש ואלקאעידה. לשם כך גובשו שאלות מחקר שבחנו את מאפייני השיח, את מבניו ואת פרקטיקות ההפצה והמעורבות המארגנות אותו, וכן את האופנים שבהם הוא תורם להצדקת אלימות ולבניית לגיטימציה דתית ופוליטית וזהות קולקטיבית קיצונית. השאלה הראשונה בחנה את דפוסי השיח של כל ארגון דרך השימוש במילים ונושאים שכיחים וכן שימוש באמצעי מעורבות משתמשים.

השאלה השנייה עסקה בהפעלת רגש בשיח באמצעות ביטויי סנטימנט.

השאלה השלישית התמקדה באמצעים הרטוריים המשמשים את ארגוני הטרור השונים ובהבדלים בין הארגונים הנחשפים בעזרת הניתוח הרטורי.

להשלמת התמונה נערכו ראיונות עם מומחים, חוקרים באקדמיה ואנשי כוחות הביטחון. שאלת המחקר הרביעית בחנה את תפיסותיהם על השיח של ארגוני הטרור בהקשר לאידיאולוגיה, דת ולגיטימציה, בשאלת המחקר החמישית התבקשו תובנותיהם על אסטרטגיות התקשורת וזירות המדיה המשמשות את ארגוני הטרור ושאלת המחקר השישית התמקדה בהערכותיהם באשר להשפעה של השיח על קהלי היעד.

שאלת המחקר השביעית ביקשה לחלץ, בשילוב כלל מרכיבי המחקר, את הנרטיבים של ארגוני הטרור, הנושאים העיקריים המעצבים את השיח ומשמשים להבניית המציאות שלהם ולהצדקת פעילותם.

המחקר נשען על גישת מחקר משולבת (Mixed Methods), שבמוקדה עמד ניתוח תוכן איכותני וכמותי של קורפוס רחב היקף של הודעות טקסטואליות שנאספו מערוצי טלגרם רשמיים ולא רשמיים של הארגונים הנבדקים. הניתוח האיכותני בחן את הממד הרטורי ואת השימוש ברכיבים חזותיים קצרים, ואילו הניתוח הכמותי התבסס על ספירת שכיחויות, בחינת דפוסי מעורבות משתמשים ובניית מדדי סנטימנט. לצד זאת

נערכו ראיונות עומק עם שתי אוכלוסיות מומחים : הראשונה היא אוכלוסיית החוקרים האקדמיים, העוסקים בשיח ג'יהאדיסטי, טרור, תקשורת וחברות אסלאמיות ; השנייה היא אוכלוסיית אנשי כוחות הביטחון בהווה ובעבר, העוסקים בחקר טרור, לוחמה בטרור, מודיעין, סייבר וביטחון לאומי.

אחזור המידע מן הערוצים ברשת הטלגרם בוצע בתקופה שקדמה למתקפת ה-7 באוקטובר 2023, ואילו ראיונות העומק עם אוכלוסיות המומחים נערכו לאחריה. הבחנה כרונולוגית זו מאפשרת להבדיל בין השיח המקוון כפי שהתפתח בזמן אמת לבין פרשנותם הרפלקסיבית של המרואיינים על אותו שיח ועל תפקידו בהכשרת הקרקע לאירועים ובמסגור מלחמת חרבות ברזל.

ממצאי הניתוח האיכותני מצביעים על כך שהשיח ברשת הטלגרם אינו משמש כתיעוד אינפורמטיבי ניטרלי, אלא מתפקד כמערכת רטורית של טרור. ניתוח על בסיס מודל השכנוע של אריסטו (אתוס-פתוס-לוגוס) מצא דומיננטיות מובהקת של רכיבי הפתוס והאתוס על פני רכיבי הלוגוס (Aristotle, trans. 1954, Rhetoric, 1356a). השיח רווי בביטויים של זעם, נקמה, פחד ושנאה כלפי האויב, למשל "האויב הציוני" ו"הכופרים", לצד הדגשת גאווה, אחווה ותקווה כלפי פנים, השהידים וההתנגדות. כך נבנית "קהילה רגשית" המגבירה הזדהות ומצמצמת את מרחב הביקורת.

הממד המילולי של המחקר אפשר לבחון את יציבותם של דפוסי השיח הן באמצעות ניתוח קטגוריות איכותני והן באמצעות ניתוח שכיחויות כמותי. שני מהלכי הניתוח הראו כי כל ארגון מארגן את השיח סביב לקסיקון בעל דגשים שונים. כך, המונח "כיבוש" הופיע בתדירות גבוהה בשיח ארגוני הטרור, במיוחד בערוצי חמאס וההתארגנויות המקומיות, ומשקף מסגור פוליטי לאומי של המאבק. לעומתו, המונח "אלוהים", השכיח אף הוא, בולט יותר בערוצי דאע"ש ואלקאעידה, ומשקף מסגור תיאולוגי אוניברסלי של המאבק כחלק ממערכה גלובלית. ממצאים נוספים הצביעו על שימוש במונחים מקומיים, כמו "גינין", כסמני זירה המקמים את השיח בתוך אזור גיאוגרפי מוגדר.

אחד החידושים המרכזיים של המחקר נוגע לממד החזותי של השיח. השימוש באימוג'ים, תגיות וסימנים גרפיים קצרים התגלה כחלק בלתי נפרד מן הארכיטקטורה הרטורית של השיח בטלגרם, וכמנגנון ארגון קשב והיררכיית חשיבות. הממצאים מראים כי האימוג'ים משמשים סמנים של דחיפות, אזהרה, עימות והכוונת קריאה, למשל העיגול הריק ○, העיגול האדום ● ואימוג'י אור חירום 🚨. עוד נמצא שהתפלגותם בין הארגונים אינה אחידה אלא משקפת דפוסי שיח מוסדיים. ממצאים אלה מדגימים שהאימוג'ים אינם קישוטים נלווים לטקסט, אלא שכבת מסגור המתרגמת תוכן אידיאולוגי לפרקטיקות סימון, דחיפות והנעה, ומחברת בין המסר לבין ארגון ההפצה והמעורבות ברשת הטלגרם. למעשה הם פועלים כקוד חזותי המתקשר לכלל המשתתפים, מעמיק את הרצף הרגשי ומייצב פרשנות אחידה גם כאשר הניסוח הטקסטואלי קצר או מרומז.

ניתוח הסנטימנט הראה כי בכל הארגונים הדגם השולט הוא של סנטימנט שלילי, המבוסס על פחד, זעם ושנאה, כאשר דאע"ש וחיזבאללה מציגים רמות שליליות גבוהות במיוחד. במקביל נמצא כי אלקאעידה עושה שימוש ניכר במסרים בעלי סנטימנט חיובי, בעיקר סביב מושגים של "אחוה", "טהרה מוסרית" ו"ישועה

דתית", המתכתבים עם שיח "הדעוה" (Da'wa) הפועל לחיזוק קהילת ליבה אידיאולוגית והפצת האסלם ומוגדר אף כ"הג'יהאד השקט".

על בסיס מכלול הממצאים מציע המחקר טיפולוגיה של דפוסי השיח ברשת הטלגרם. בציר הלאומי-גלובלי מובחנים הארגונים הלאומיים הטריטוריאליים – חמאס, הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני, חיזבאללה וההתארגנויות המקומיות ביהודה ושומרון – מארגוני הג'יהאד הגלובלי דאע"ש ואלקאעידה. הארגונים הלאומיים מעגנים את השיח במציאות גאוגרפית מקומית, מדגישים את נרטיב הכיבוש והקורבן, משתמשים בשמות זירות ספציפיות ומציגים את עצמם כמגיני העם. ארגוני הג'יהאד הגלובלי ממסגרים את המאבק כחלק ממערכה תיאולוגית קוסמית ומתמקדים במונחים דתיים ובבניית "אומת האסלאם" כקולקטיב על-לאומי. בציר המדינתי-אידיאולוגי מובחנים ארגונים בעלי שאיפות מדינתיות כגון חמאס וחיזבאללה, המשולבים במערכות שלטון ואחריות כלפי אוכלוסייה, מארגונים אידיאולוגיים "טהורים" יותר כגון דאע"ש ואלקאעידה. ארגונים בעלי מרכיבי שלטון מגייסים רכיבי לוגוס כדי לבסס דימוי של רציונליות, סדר ויעילות, לצד הפתוס הדומיננטי. ארגוני הג'יהאד הגלובלי פחות מחויבים לשיקולים פרגמטיים ונשענים יותר על טוהר רעיוני וג'יהאד אלים כיעד מרכזי.

ממצאי הראיונות עם המומחים תרמו להבנת רשת הטלגרם כזירה היברידית של זהות ופעולה. אוכלוסיית החוקרים הדגישה את הממד הזהותי והחברתי של השיח ואת תפקידה של רשת הטלגרם ככלי לכינון "אומה מדומיית" חוצת גבולות, הנשענת על שפה, סמלים ונרטיב משותף. הבחנות לשוניות בין "מאמינים" לבין "כופרים" או "ציונים" הובנו כמנגנון הבניית גבולות זהות והצדקת אלימות. החוקרים עמדו גם על "אידיאולוגיה דתית של אלימות", שבה הממד הדתי אינו רק רקע אלא ציר מניע של השיח, ועל תפקיד האנונימיות בטלגרם כמאפשרת החזקת זהות כפולה ומשמשת חממה להקצנה.

אוכלוסיית אנשי כוחות הביטחון הדגישה את הממד האופרטיבי. לטענתם, טלגרם מתפקדת כ"מערכת עצבים מבצעית", כערוץ לניהול כונוניות, לגיוס, למימון ולתיאום, וכמרחב שבו משפך הגיוס מתנהל באופן מדורג, מרמת הזדהות רגשית ועד נכונות לפעולה אלימה. תיאורים אלה חזקו את התפיסה של טלגרם כזירה שבה מסרים תעמולתיים, זרימות כספים, הנחיות מבצעיות ותהליכי הבניית זהות מתלכדים למסגרת אחת מתואמת ומתמשכת.

מניתוח כולל של הממצאים זוהו ארבעה נרטיבים מרכזיים החוזרים בעקביות לאורך הקורפוס ומארגנים את השיח כמסגרת משמעות יציבה: נרטיב הקורבנות והעוול, נרטיב ההתנגדות והגבורה, נרטיב הלגיטימציה הדתית והחובה, הכולל רכיבי הקרבה וגאולה, ונרטיב הדה-לגיטימציה של האויב, הכולל דמוניזציה ודה-הומניזציה. נרטיב הקורבנות והעוול ממסגר את המציאות כמציאות של כיבוש, מצור ואלימות ממסדית, ומציג את האלימות כתגובה הגנתית הכרחית לעוול היסטורי מתמשך. נרטיב ההתנגדות והגבורה ממיר את מסגרת העוול לאופק פעולה של עוצמה, נחישות והקרבה, ומציג את המאבק כמעשה מוסרי ולאומי נעלה, תוך יצירת לכידות והעצמה קולקטיבית. נרטיב הלגיטימציה הדתית והחובה מוסיף למסגרת זו צידוק נורמטיבי עליון באמצעות הצגת הפעולה כציווי דתי ומוסרי, ובתוך כך מקדש רכיבי הקרבה וגאולה באמצעות דמות השהיד והבטחת תגמול שמימי ומשמעות רוחנית. לבסוף, נרטיב הדה-לגיטימציה של האויב מגדיר את היריב

כטמא, כופר, מושחת וחסר אנושיות, ובכך מפחית חסמים מוסריים לשימוש באלימות קשה ומייצב גבולות חדשים של זהות – "אנחנו" לעומת "הם". ארבעת הנרטיבים יוצרים מערכת רעיונית מגובשת שבה האלימות אינה מוצגת כחריגה, אלא כתוצר לוגי של המציאות כפי שהיא נבנית וממוסגרת בשיח.

בהקשר זה, אירועי ה-7 באוקטובר 2023 ומלחמת "חרבות ברזל" שבאה בעקבותיהם הובנו על ידי המחקר לא כאירוע מנותק אלא כנקודת שיא שבה מתכנסים מרבית הדפוסים שנחשפו בשיח ברשת הטלגרם. השיח שנבנה לאורך זמן סיפק תשתית נרטיבית, רגשית ואופרטיבית שהכשירה את הקרקע למהלך אלים בקנה מידה רחב, וסייע למסגר את המתקפה ואת המלחמה שלאחריה כחלק טבעי מנרטיב ההתנגדות, הקורבנות, הדמוניזציה וההקרבה. שימוש עקבי בתגיות חירום, בסימני דחיפות ובקודים חזותיים בזמן אמת תרם ליצירת תחושת משבר, לעיצוב חוויית אירוע מתגלגל ולשעתוק נרטיב "הניצחון והגבורה" כלפי פנים וכלפי חוץ.

מבחינה תאורטית, המחקר תורם להעמקת ההבנה של טרור דיגיטלי ושל שיח ג'יהאדיסטי במרחבים מוצפנים. הוא מחזק את הגישות הרואות במרחב הדיגיטלי זירה עצמאית של פעולה ולא רק תוספת לשדה הפיזי, ומציע מסגרת המשלבת בין ניתוח רטורי ונרטיבי לבין ניתוח כמותי ומסגרות חברתית פוליטיות. הטיפולוגיה המבוססת על ציר לאומי-גלובלי ועל ציר מדינתי-אידיאולוגי מאפשרת לחדד את נקודות הדמיון והשוני בין הארגונים, ולהבין כיצד מיקומם הרעיוני והמבצעי מתבטא בשפה, ברגש ובשימוש בארכיטקטורת הפלטפורמה. בנוסף, המחקר מעבה את הספרות על רטוריקה חזותית באמצעות בחינת תפקידם של האימוגים, התגיות והסמלים הגרפיים הקצרים כמנגנונים רטוריים וכחלק מן המערך התעמולתי. השימוש במסגרת מחקר משולבת (Mixed Methods) מדגים את הפוטנציאל של גישות אינטגרטיביות לחקר אלימות פוליטית במרחב המקוון, ומציע מודל שניתן להתאימו גם לפלטפורמות מוצפנות אחרות.

מבחינה יישומית, המחקר מספק תובנות בעלות ערך לגופי הביטחון, לגורמי קבלת ההחלטות ולמוסדות מדינתיים העוסקים בלוחמה בטרור ולוחמת מידע. זיהוי הנרטיבים המרכזיים, המוטיבים הרגשיים ודפוס השימוש באימוגים ותגיות יכול לתרום לפיתוח כלים לאכיפת רשת, לניטור מוקדם של תהליכי הקצנה ולהבנת איתותים מקדימים לפעולה. ההבחנה הטיפולוגית בין ארגונים לאומיים-רטוריאליים לבין ארגוני ג'יהאד גלובלי מצביעה על הצורך בהתאמת המענים ולא בהסתפקות ברפרטואר אחיד של מדיניות או פעולות נגד.

תובנות המומחים לגבי טלגרם כ"מערכת עצבים מבצעית" מדגישות את הצורך בהעמקת היכולות בתחום המודיעין הדיגיטלי, כולל מעקב אחר דפוסי שימוש במטבעות דיגיטליים, קישורים חיצוניים ומערכות קוד גלוי למחצה. השילוב בין הבנת התוכן לבין הבנת המנגנון ופלטפורמות השיח השונות עשוי לסייע בעתיד בבניית מודלים לחיזוי תהליכי הקצנה ולהצבת נקודות התרעה לפני פיגוע.

בסיכום, המחקר מראה כי השיח ברשת הטלגרם כפי שנחשף בעבודה זו, מתגלה כמנגנון מורכב ורב-שכבתי של טרור דיגיטלי, שבו טקסט, רגש, סמל ופעולה מבצעת מתלכדים לכדי מערכת אחת של השפעה, גיוס ולגיטימציה.

מספר מערכת : 9927256318105776